

УДК 347:366.5:347.921.6

Марта Кравчик,*канд. юрид. наук, асистент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА СПОЖИВАЧІВ НА ЗАХИСТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КАТЕГОРІЇ СУДОВОГО ЗБОРУ

Стаття присвячена дослідженню проблем правового регулювання судового захисту прав споживачів через призму інституту судового збору. Проведено аналіз особливостей правового регулювання справляння судового збору у цій категорії справ та узагальнено судову практику із цього питання. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавчого регулювання інституту судового збору у справах про захист прав споживачів.

Ключові слова: судовий захист, споживач, цивільне судочинство, судовий збір, судова реформа.

Постановка проблеми. Підписуючи угоду про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС), Україна задекларувала намір конкретними діями підтвердити прийнятність для себе, як потенційного члена, правил і загальних принципів ЄС. У правовій сфері це означає приведення українського законодавства до стандартів ЄС у сферах та обсягах, передбачених в Угоді, а також побудову в Україні культури справедливого правосуддя, основою якого має стати людина та її права. Досягнення цієї мети передбачає комплексне реформування як самої судової системи в цілому, так і здійснення судочинства зокрема.

Останнім часом у державі активно проводяться зміни, спрямовані на реформування системи правосуддя, що виявляється як у реформуванні структури судової системи, так і у внесенні суттєвих змін у процедуру здійснення правосуддя та, зокрема, доступу до нього.

Не минули зміни і правове регулювання інституту судового збору, зокрема справляння судового збору у цивільних справах. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» № 484-VIII від 22.05.2015 [1] були внесені суттєві зміни у правове регулювання цього інституту, що вплинуло на практиці на доступ споживачів до судового захисту своїх прав. Однак варто пам'ятати, що ефективність судової реформи залежить, насамперед, від правильності методологічних засад та ідеології, на якій вона ґрунтується, а передусім від обґрунтованості доцільності та необхідності внесення змін.

На жаль, невиконання вимог законодавства у сфері захисту прав споживачів, низький рівень відповідальності за їх порушення

та неефективний контроль за надходженням на ринок нових продуктів, зокрема таких, що вчасно законодавчо не врегульовані, низький рівень інформаційної підтримки споживачів у реалізації їхніх прав та інтересів, відсутність ефективного механізму розгляду скарг органами публічного адміністрування у сфері захисту прав споживачів, а також відсутність фінансової підтримки державою громадських організацій споживачів залишають суд єдиним ефективним способом захисту своїх прав та інтересів, у зв'язку з чим потребує наукового осмислення специфіка правового регулювання здійснення судочинства у такій категорії цивільних справ, як захист прав споживачів, зокрема особливості законодавчого регулювання справляння судового збору за звернення до суду такої категорії осіб.

Стан дослідження. Дослідження даної проблеми нині мають здебільшого прикладний характер та лише окреслюють коло проблемних питань, які виникають під час сплати судового збору фізичними та юридичними особами у зв'язку з реформуванням цього інституту. При цьому досить складно знайти з даної проблеми наукові, методологічно вивірені позиції. Тому нині видається вкрай важливим дослідження специфіки правового регулювання інституту судового збору у такій категорії справ, як захист прав споживачів.

Метою статті є дослідження деяких правових проблем судового захисту прав споживачів через призму інституту судового збору та внесення пропозицій щодо шляхів удосконалення законодавчого регулювання судового захисту прав споживачів у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судовий збір» [2] судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат.

Платниками судового збору є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи-підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене Законом України «Про судовий збір». А об'єктами справляння судового збору є позовні заяви та інші заяви, передбачені процесуальним законодавством; апеляційні і касаційні скарги на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України.

Таким чином, як слушно зазначається в науковій літературі, інститут судових витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду та отримання судового захисту і може розглядатися, в принципі, як встановлене законодавством обмеження доступності правосуддя. Разом із тим якщо розмір судових витрат є розумним, то наведений інститут можна розглядати як своєрідний «фільтр», що утримує від необґрунтованого звернення до суду [3, с. 439].

Наведене впливає з Рекомендації стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя № R (81)7, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р., відповідно до якої прийняття до провадження не повинно обумовлюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розміри якої нерозумні стосовно справи, яка розглядається. Тією мірою, якою судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх слід по можливості скоротити або анулювати [4].

Пункт 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод нічого не зазначає стосовно того, чи буде виступати порушення права на справедливий судовий розгляд необхідність сплати у разі звернення до суду судових витрат. Європейський Суд з прав людини виходить із того, що положення п. 1 ст. 6 Конвенції не означає беззастережного права на безкоштовне провадження у цивільних справах. Вимога

сплати зборів у зв'язку з поданням позовів сама по собі не може вважатися обмеженням права доступу до суду. Однак суд наголошує, що сума зборів, призначена у світлі конкретних обставин, включаючи спроможність заявника її сплатити та стадію, на якій перебував розгляд справи на той момент, коли обмеження було накладено, є важливими чинниками для визначення того, скористалася ця особа своїм правом доступу до суду чи ні [5, с. 149-150].

Створюючи Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 22.05.2015 № 484-VIII, що набрав чинності 01.09.2015, автори законопроекту у фінансово-економічному обґрунтуванні внесення змін у Закон України «Про судовий збір» посилались на те, що відповідно до Меморандуму про економічну та фінансову політику, укладеного з Міжнародним валютним фондом, Україна взяла на себе зобов'язання не пізніше травня 2015 року прийняти Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судовий збір», відповідно до якого надходження коштів судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України протягом наступних 12 місяців повинні збільшитися удвічі. Фактичні надходження коштів судового збору за 2014 рік склали 990 млн гривень. Отже, відповідно до взятих зобов'язань річні надходження після внесення змін до Закону повинні становити близько 2 млрд гривень. Зазначеним проектом закону пропонується внесення таких змін до Закону, які мають вплинути на надходження коштів від сплати судового збору: 1) зменшити кількість категорій судових справ, при розгляді яких судовий збір не сплачується; 2) суттєво зменшити кількість платників, що звільнюються від сплати судового збору [6].

Окрім цього, в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» автори законопроекту, обґрунтовуючи необхідність прийняття цього документу, звертали увагу на те, що внаслідок численних змін до Закону України «Про судовий збір» коло осіб, звільнених від сплати судового збору, нині є необґрунтовано широким, тоді як розгляд будь-якої справи судом потребує витрат, незалежно від сплати судового збору [7].

У зв'язку з вищезазначеним законодавець вирішив виключити із закону норму, яка передбачала звільнення від сплати судового збору споживачів за подання позовів, що пов'язані з порушенням їхніх прав та інтересів.

Однак, хоча з відповідного нормативно-правового акта і виключено положення, яким передбачалося звільнення вказаної категорії осіб від сплати судового збору, згідно з чинною нині редакцією ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» [8] споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, пов'язаними з порушенням їхніх прав. У зв'язку із цим у судовій практиці щодо вирішення питання про звільнення позивача від сплати судового збору за подання позову склалися дві діаметрально протилежні точки зору.

Як зазначає А. Грушицький, окремі суди висловлюють думку, згідно з якою закон «Про судовий збір» є спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює правові засади справляння збору, встановлює платників, об'єкти та розміри ставок, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору. А ст. 5 цього документа в новій редакції викладена пізніше, ніж відповідна норма в законі «Про захист прав споживачів». Окрім цього, судді говорять про неможливість указати в комп'ютерній програмі документообігу «Д-3» таку підставу для звільнення від сплати збору, як подання позову споживачем. Адже в цій програмі передбачено лише перелік пільгових категорій, визначених у законі «Про судовий збір» [9]. А тому, беручи до уваги курс вищезазначене, ця група суддівського корпусу відстоює позицію, що споживачі не звільнені від сплати судового збору.

Інша ж позиція суддів щодо цього питання полягає в тому, що споживачі звільняються від сплати судового збору, й обґрунтовується вона тим, що, згідно з п. 7 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» № 10 від 17.10.2014, стаття 5 Закону «Про судовий збір» не містить вичерпного переліку пільг щодо сплати судового збору, а тому, визначаючи такі пільги, слід керуватися іншим законодавством України, наприклад статтею 14 Закону України від 01 грудня 1994 року № 226/94-ВР «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового слідства, прокуратури і суду», статтею 22 Закону України від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ «Простатусветераніввійни, гарантії їх соціального захисту», статтею 22 Закону України від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» [10].

За таких обставин, коли чинним є закон «Про захист прав споживачів», яким уста-

новлені відповідні права, окреслено механізми їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів, серед яких – право на звернення до суду, складником забезпечення якого є звільнення споживача від сплати судового збору, саме по собі не зазначення споживачів у переліку осіб, котрі згідно зі ст. 5 Закону України «Про судовий збір» мають пільги щодо сплати судового збору, не може свідчити, що вказана категорія осіб такої пільги, встановленої законом, не має [11]

Неоднозначною у цьому питанні є і практика самого Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (надалі – ВССУ).

Так, наприклад, постановляючи ухвалу про задоволення касаційної скарги гр. К. на ухвалу Ленінського районного суду м. Кіровограда від 27 листопада 2015 року та ухвалу апеляційного суду Кіровоградської області від 22 грудня 2015 року у справі за позовом гр. К. до Публічного акціонерного товариства «УкрСиббанк» про захист прав споживачів, визнання недійсним кредитного договору, ВССУ вказав, що, постановляючи ухвалу, суд першої інстанції не надав належної оцінки обставинам справи та не звернув уваги на вимоги закону, які звільняють споживачів від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їхніх прав, та не перевірів, чи звільнений позивач від сплати судового збору за цим позовом, а, пославшись на те, що Законом України «Про судовий збір» (в редакції від 01 вересня 2015 року), який є спеціальним по відношенню до Закону України «Про захист права споживачів», не передбачено пільг для сплати споживачами судового збору, зробив передчасний висновок про те, що позивач повинен сплатити судовий збір у загальному порядку.

Окрім цього, суд першої інстанції не врахував, що у разі, якщо статтею 5 Закону України «Про судовий збір» не передбачено пільг щодо сплати судового збору деякими категоріями осіб чи за відповідними позовами, то, визначаючи їх, потрібно керуватися іншим законодавством України, зокрема і ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів», і дійшов передчасного висновку про визнання позовної заяви неподаною та її повернення позивачеві, постановив ухвалу з порушенням норм процесуального права [12].

Водночас ВССУ, вирішуючи питання про відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою представника гр. М. на рішення апеляційного суду Рівненської області від 22 жовтня 2015 року у справі за позовом гр. М. до публічного акціонерно-

го товариства комерційний банк «Приват-Банк» про захист порушеного права споживача фінансових послуг, визнання недійсним кредитного договору, вказав, що касаційна скарга містить посилання на ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» як на підставу для звільнення від сплати судового збору. Частиною 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачено звільнення споживачів від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їхніх прав, проте Закон України «Про судовий збір» таких пільг споживачам не надає.

У разі розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом. Оскільки спеціальним законом, який визначає підстави для звільнення від сплати судового збору та пільги щодо його сплати, є Закон України «Про судовий збір», то саме цей Закон підлягає застосуванню.

У зв'язку із цим ВССУ зробив висновок, що оскільки ст. 5 Закону України «Про судовий збір» не передбачено звільнення споживачів від сплати судового збору, то гр. М. за подання касаційної скарги має сплатити судовий збір, та залишив касаційну скаргу без руху [13].

Хоча А. Грушицький, наприклад, взагалі не бачить у цій ситуації конкуренції між загальною та спеціальною нормами або нормою, прийнятою пізніше. На його думку, якби новою редакцією Закону України «Про судовий збір» було прямо передбачено, що споживачі сплачують судовий збір, тоді існувала б колізія з нормою ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів». Проте в законі «Про судовий збір» термін «споживач» згадується лише один раз у «Прикінцевих та перехідних положеннях» в аспекті заміни в ч. 3 ст. 22 закону «Про захист прав споживачів» слів «державного мита» словами «судового збору».

Суд, вирішуючи справи, повинен тлумачити законодавство виходячи з принципу верховенства права. Такий же підхід застосовується і в інших сферах правовідносин. Зокрема, у податковому праві існує положення, за яким якщо норма закону або іншого нормативного акта, виданого на основі закону, або норми різних законів або нормативних актів дозволяють неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків платників податків і органу контролю, то рішення приймається на користь платника податків (п. 4.1.4 ст. 4, п. 56.21 ст. 56 Податкового кодексу).

Та незважаючи на це, на думку А. Грушицького, слід визнати недоцільним збе-

реження вказаної пільги та виключити її з норми закону «Про захист прав споживачів». Свою думку він обґрунтовує тим, що судова практика пішла шляхом, коли сферу дії закону «Про захист прав споживачів» поширено на кредитні та страхові правовідносини. Це призвело до значного збільшення кількості справ про визнання недійсними кредитних і пов'язаних із ними договорів, які досить часто є надзвичайно складними, вимагають значного часу на їх розгляд та, відповідно, чималих витрат бюджетних коштів. Більше того, певна частина таких позовів є явно безпідставними, проте їх переглядають усі ланки судової системи. І лише невелику частину спорів становлять справи за позовами громадян, які придбали телевізор чи телефон та в судовому порядку захищають свої права як споживачі. Позивачі часто намагаються прив'язати свій позов до закону «Про захист прав споживачів» тільки з метою скористатися пільгою щодо сплати судового збору, а суди на вказане уваги не звертають, розглядаючи без сплати збору спори стосовно ДТП тощо [11].

Підсумовуючи усе вищезазначене, вбачаємо, що така ситуація в цілому є не до кінця правильною. По-перше, слід враховувати, що звільнення споживачів від сплати судового збору, на рівні з альтернативною підсудністю цієї категорії справ, завжди трактувалось як складник забезпечення права на звернення до суду. Такі пільги зумовлювались слабшим становищем споживачів на ринку товарів, робіт та послуг порівняно з продавцями (виробниками, надавачами послуг). А тому видлення такої пільги у зв'язку з необхідністю збільшення грошових надходжень до спеціального фонду Державного бюджету України видається вкрай не виправданим та таким, що не відповідає взятим на себе зобов'язанням перед ЄС, зокрема, щодо приведення українського законодавства до стандартів ЄС.

Окрім цього, ситуація, котра існує у практиці ВССУ щодо вирішення про звільнення позивачів від сплати судового збору за подання позову, є недопустимою і потребує однозначного вирішення.

Висновки

Тому, зважаючи на ситуацію, що склалася, вважаємо за необхідне доповнити Закон України «Про судовий збір», частиною 1 статті 5, пунктом 17 у такій редакції: «Від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: 17) споживачі – за позовами, що пов'язані з порушенням їхніх прав та інтересів».

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору : Закон України від 22.05.2015 № 484-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 33. – Ст. 323.

2. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>

3. Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

4. Рекомендация Совета Европы № R (81) 7 от 14 мая 1981 года «Относительно путей облегчения доступа к правосудию» // Российская юстиция. – 1997. – № 6. – С. 4.

5. Притченко Р. С. Сплата судового збору: проблеми та реалії законодавчого забезпечення / Р. С. Притченко // Правова держава. – 2016. – Вип. 21. – С. 149–152.

6. Фінансово-економічне обґрунтування внесення змін у Закон України «Про судовий збір» від 15.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55145

7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 15.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55145

8. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

9. Грушицький А. Деякі нюанси застосування законодавства про судовий збір у 2015 році [Електронний ресурс] / Андрій Грушицький // Закон і бізнес. – 2016. – № 19–20 (1265-1266). – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/123568-deyaki_nyuansi_zastosuvannya_zakonodavstva_pro_sudoviy_zbir_html

10. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17.10.2014 // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 6 (21). – С. 6–23.

11. Грушицький А. Звільняти чи не звільняти? Питання сплати судового збору залишається невизначеним [Електронний ресурс] / Андрій Грушицький // Закон і бізнес. – 2016. – № 36(1282). – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/125431-zvilnyati_chi_ne_zvilnyati_pitannya_splati_sudovogo_zboru_za.html

12. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.05.2016 року у справі № 405/7915/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58045164>

13. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 08.08.2016 у справі № 569/16917/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59854333>

Стаття посвячена дослідженню проблем правового регулювання судової зашити прав потрeбитeлeй чeрeз призму інститута судового збору. Провeдeн aнaлiз особeннoстeй правового регулювання оплати судового збору в цeй кaтeгoрiї дeл и обoбщeнa судeбнa прaктикa по eтoмy вoпрoсy. Прeдлoжeнe пyти сoвeршeнствoвaннa зaкoнoдaтeльнoгo рeгулювaннa інститута судeбнoгo збoрa по дeлaм o зaщитe прaв потрeбитeлeй.

Ключевые слова: судебная защита, потребитель, гражданское судопроизводство, судебный сбор, судебная реформа.

The article is devoted to the study of issues of legal regulation of judicial protection of consumer rights through the prism of institution of court fees. An analysis of features of the legal regulation of the court fees payment in this category of cases is conducted and the court practice on this issue is generalized. The ways to improve the legislative regulation of the institution of court fees in the cases of consumer rights' protection are proposed.

Key words: judicial protection, consumer, civil legal proceeding, court fees, judiciary reform.